

НЕ КАКЪВ ДА Е МЕЛОДИЧЕН КОНТУР: ВЛИЯНИЕ НА ПРОЗОДИЯТА ВЪРХУ СЕМАТИКАТА НА НЕОПРЕДЕЛИТЕЛНИТЕ МЕСТОИМЕННИЯ ОТ ТИПА *КОЙТО И ДА Е*

ДЕНИЦА ДИМИТРОВА, ЛАСКА ЛАСКОВА
СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
d.dimitrova@uni-sofia.bg, laskova@slav.uni-sofia.bg

Настоящото изследване си поставя за цел да отговори на един дискуссионен въпрос, свързан с влиянието на емфатичното ударение върху семантиката на неопределителните местоимения (НМ) от типа *който и да е*. Значението на този ред най-често се анализира в съпоставка със значението на реда *кой (и) да е*. В контекст на противопоставяне *който и да е* формите означават абсолютна произволност при избор на елемент от даден клас, докато за *кой (и) да е* формите тя е частична. Приема се, че такъв контекст на противопоставяне се създава в отрицателни изречения. Според едни автори при тях местоименията от двата реда не са взаимозаменяеми, докато други са на мнение, че поставянето на емфатично ударение върху *който и да е* го изравнява по семантика с *кой да е*. За да проверим тази хипотеза, проведохме анкетно проучване, в което от респондентите се иска да определят семантиката на девет структурно идентични изречения с индефинитиви от реда *който и да е*, които се различават само по своя контур (емфатичен или неемфатичен).

Статията започва с преглед на подходите при моделиране на семантиката на двата реда неопределителни местоимения и ролята на факторите негация и емфаза. Отделено е внимание на последиците от разликата в изразителната сила на писмената и усната реч при избора на индефинитив за произволност. След това е представено анкетното допитване, получените резултати и тяхната интерпретация.

Ключови думи: индефинитиви; прозодия; семантика; негация; емфаза; български език

NOT JUST ANY MELODIC CONTOUR: THE INFLUENCE OF PROSODY ON THE SEMANTICS OF INDEFINITE PRONOUNS OF THE TYPE *КОЙТО И ДА Е*

DENITSA DIMITROVA, LASKA LASKOVA
SOFIA UNIVERSITY ST. KLIMENT OHRIDSKI
d.dimitrova@uni-sofia.bg, laskova@slav.uni-sofia.bg

This study aims to address a debated question concerning the influence of emphatic stress on the semantics of *koyto i da e* indefinite pronouns (IPs). The meaning of this class of IPs is often analyzed in comparison to the meaning of the class of *koy da e* IPs. In

contrastive context *koyto i da e* forms imply absolute randomness in the selection of an element from a given set, while *koy da e* forms imply selection from a subset of elements of low and medium value. It is assumed that such a contrast is created in negative sentences. Some authors argue that in this type of context IPs from both classes are not interchangeable, while others suggest that placing emphatic stress on *koyto i da e* aligns its semantics with *koy da e*. To test this hypothesis, we conducted a survey in which respondents were asked to determine the semantics of nine structurally identical sentences containing *koyto i da e* indefinite pronouns, differing only in their prosodic contour (emphatic or non-emphatic).

The article begins with a review of approaches to modeling the semantics of both types of indefinite pronouns and the role of negation and emphasis. Attention is given to the difference in expressive strength between written and spoken language and its impact. Subsequently, we present the survey, along with the obtained results and their interpretation.

Keywords: indefinites; prosody; semantics; negation; emphasis; Bulgarian language

Структурни модели при индефинитивите. Както отбелязва Йостен Дал, съществуването на повече от един вид¹ неопределителни местоимения в езиците е по-скоро правило, отколкото изключение (Dahl 2006: 588). Българският език разполага с наистина богата система от индефинитиви, която включва близо десет структурни типа, образувани от въпросителни местоимения (INT): (1) *ня*INT (*си*); (2) *еди*-INT (*си*); (3) INT-*годе*²; (4) INT (*и*) *да е*; (5) INT (*и*) *да било*; (6) INT *ще да е*; (7) INT*то и да е*; (8) INT*то и да било*³; (9) INT*то ще да е* (Ницолова/Nitsolova 1978, 1986, 2008; Осенова/Osenova 2002; Алексова, Осенова/Aleksova, Osenova 2022; Алексова/Aleksova 2023a, 2023b). Разбира се, съществуването на такъв голям брой „граматически синоними“ е възможно единствено при условие че те не са абсолютни, а всеки има определена специфика. Сред изброените серии най-голям интерес буди въпросът за разликите в употребата на местоименията от редове (4), (5) и (6), от една страна, и (7), (8) и (9), от друга, т.е. INT X и INT*то* X, където с X означаваме останалите микрословоформи, характерни за съответния тип. Най-често се сравняват местоименията с *да е*, т.е. редовете от типа *кой (и) да е* и *който и да е*, върху които има най-много изследвания, но разликите между тях са валидни и за двойките *кой (и) да било* и *който и да било*, респ. *кой ще да е* и *който ще да било*.

Семантични разлики между сериите *който и да е* и *кой да е*. В българската традиция значенията на местоименията обикновено се моделират с помощта на компонентен анализ⁴, т.е. те се разлагат до набор от определени семантични, квантификационни и прагматични признаци. Общоприето е схващането, че двете серии, INT X и INT*то* X, изразяват „произволност при избора“⁵ на елемент от дадена категория – лица, предмети, качества, места и т.н. (срв. Андрейчин, Попов, Иванов/Andreychin, Popov, Ivanov 1953: 250; Křížková 1971: 362; Ницолова/Nitsolova 1978: 440–443; Осенова/Osenova 2002: 82–83). Освен това и двата реда се използват в изказвания, съдържащи

описания на ситуации, които не заемат определена позиция във времепространството – в неиндикативни контексти (Косеска-Тошева, Гаргов/Koseska-Toszewa, Gargov 1990: 98), или още контексти на иреалис: „футурални, условни, с модални глаголи, интерогативни, негативни, повторителни“ (Осенова/Osenova 2002: 50); трябва да добавим и генерични. Ницолова също отбелязва, че местоименията от двете серии „предпочитат модалните глаголи, модалните контексти“, както и времена, с които се означават иреални действия, напр. бъдеще, бъдеще в миналото, неактуален презенс и имперфект (Ницолова/Nitsolova 2008: 202).

Произволността на избора може да бъде илюстрирана със следния пример:

(1) *Щракнете където и да е в диаграмата.* (Microsoft Support)

Инструкцията ще бъде изпълнена във всеки един от възможните светове, в които щракването става на място, намиращо се в полето на диаграмата, без значение къде точно. С други думи, не съществува един-единствен уникален елемент от класа, означен със съдържаща индефинитив фраза, който удовлетворява описаните в изказването параметри на ситуацията. За сравнение следващият пример илюстрира обратното:

(2) *Щракнете върху първата ос в диаграмата.*

Тази инструкция ще бъде изпълнена при щракване само върху въпросната първа ос и никоя друга. Разлики от подобен тип се концептуализират в нашата литература чрез признака \pm фиксираност (Осенова/Osenova 2002), или \pm единичност (Зидарова/Zidarova 2018).⁶ При изреченията с INT X и INTто X местоимения той има отрицателна стойност, а самата неопределеност на фразата, която ги съдържа, се описва като неспецифична.

Разликата по семантика между двата реда INT X и INTто X се проявява само при определени условия (контекст на противопоставяне), на които ще се спрем след малко, и се състои в типа произволност на избора. Редът *кой (и) да е* се асоциира с частична, а *който и да е* – с абсолютна произволност (Ницолова/Nitsolova 1978: 443; Осенова/Osenova 2002: 83). Признакът +частична произволност на избора е свързан с разбиването на даден клас на две подмножества. Едното подмножество е съставено от елементите с висока по някакъв критерий стойност, а другото включва останалите елементи с ниска и средна стойност. В контекст на противопоставяне номиналните и адвербиалните фрази, съдържащи местоимения от реда *кой да е* като опори или модификатори, служат за означаване на произволен елемент, но само от втория тип подмножество, а не от целия клас. В класическия пример *Той не е кой да е* (= не е случаен човек) решението на говорещия да използва НМ от реда *кой да е*, показва, че класът на лицата е разделен на две подмножества: това на „важните“ хора и това на всички останали. Референт на персоналния индефинитив може да бъде всеки един произволно избран ин-

дивид, но не от класа на лицата изобщо, а само от неговото второ подмножество – това на „случайните“ хора. В това се състои частичната произволност.

Лесно се вижда, че опозицията частична – абсолютна произволност на избора е привативна, т.е. едното значение представлява отрицание на другото. Немаркирано е приписването на местоименията от типа *който и да е*, *който и да било*, *който ще да е* значение абсолютна произволност, затова то може да се означава като частична произволност на избора. От своя страна *кой (и) да е*, *кой (и) да било*, *кой ще да е* изразяват +частична произволност на избора в контекстите, при които се актуализира противопоставянето между положителната и отрицателната стойност.

Трябва да отбележим, че самият критерий, по който става разбиването на класа, варира според конкретната речева ситуация и често (но не задължително) е въпрос на субективна преценка. Например *Не щракайте къде да е в диаграмата*, респ. *Не щракайте на кое да е място в диаграмата*, предполага, че местата в диаграмата може да бъдат разделени на подходящи (с висока стойност) и неподходящи (останалите) по обективен критерий: кликването върху едни точки ще доведе до желани резултат, а върху други – не. Обратното, в изречение като *Серкан заявява на Балджа, че не яде каква да е закуска* (Гледай-ме), закуските, които са с ниска стойност за Серкан, може да са с висока стойност за Балджа. При всички случаи признакът ±частична произволност на избора е с прагматичен характер, тъй като критерият, по който се оценяват елементите на класа, зависи от ситуацията на употреба.

Ролята на негативния контекст. Приема се, че в редица контексти субституцията на местоимение от серията INT X с местоимение от серията INTто X, и обратното, не води до промяна в смисъла на изказването, като и двата вида НМ в тези случаи означават абсолютна произволност на избора. В какви контексти това не е така? Според Р. Ницолова лексемите от двата реда не са взаимозаменяеми при отрицание. Тя смята, че както при общоотрицателни, така и при частноотрицателни изречения с местоименията от типа *кой (и) да е* „се отрича само подмножеството елементи със средна или ниска стойност“ (Ницолова/Nitsolova 2008: 202). Нека отбележим, че примерите, които дава авторката, илюстрират т.нар. контрастивна негация („не X, а Y“):

(3) *Човекът не иска каква да е овца, а си търси овцата.* (Й. Радичков)
≠ ... каквато и да е овца...

(4) *Имаше времена, когато някои го виждаха изваян от злато, и то не какво да е злато, а чисто, двадесет и четири карата.*
≠ ... каквото и да е злато...

Съгласно изложеното от Ницолова разбиране в (3) с висока стойност е подмножеството на класа на овцете, което съдържа един-единствен елемент – търсената овца. Фразата „каква да е овца“ означава множеството на всички други овце, които са с ниска стойност, защото са чужди. В (4) с висока стойност е златото с чистота 24 карата, противопоставено на всички други сплави с по-ниско съдържание на злато – 22, 20, 18 карата и т.н., означени съвкупно с „какво да е злато“.

Ролята на емфатичното ударение. В своята монография върху неопределителните местоимения П. Осенова разглежда в детайли контекстите на употреба на двата реда и обръща внимание, че при контрастивна негация има и други фактори, които оказват влияние върху интерпретацията на НМ, съдържащи микрословоформите (*и да е*). Тъй като обект на нашето изследване са общоотрицателни изречения със сказуеми пълнозначни глаголи, в които местоимението има атрибутивна употреба, ще се спрем конкретно на наблюденията ѝ върху този вид конструкции, които отговарят на предложената от нея формула [*не V NP*, [*a NP'*]]. Контрастивната част NP' може и да липсва, но се подразбира. Важно е да отбележим, че според изследователката при контрастивната негация местоимението носи логическо (емфатично) ударение (Осенова/Osenova 2002: 85). Разграничават се следните случаи⁷:

1. Емфаза върху неопределителното местоимение (отрицанието е контрастивно). Съответните единици от двата реда са взаимозаменяеми, т.е. заместването на местоимение тип *който и да е* с местоимение тип *кой да е* и обратното не води до промяна в смисъла на изказването. Изразява се +частична произволност на избора:

(5) *Онзи човек не ще **какво да е** магаре. Иска мъжко магаре.*
= ... ***каквото и да е** магаре...*

2. Без емфаза върху местоимението. Местоименията от серията *кой да е* изразяват частична произволност на избора (6), а тези от серията *който и да е* – абсолютна (7).

(6) *Нямам намерение да се съгласявам с **какви да е** налудничави идеи.*
= посредствени

(7) *Нямам намерение да се съгласявам с **каквито да е** налудничави идеи.*
= никакви

Емфатично vs. фразово ударение. За да анализираме по-подробно влиянието на емфазата върху семантиката на НМ от типа *който и да е* в общоотрицателни изречения със сказуеми пълнозначни глаголи, ще се спрем на понятието емфаза и ще разгледаме неговата фонетична същност. Емфатич-

но или логическо ударение наричаме силното изтъкване на една фразова дума с цел да се подчертае нейната смислова важност и да се осъществи противопоставяне за уточняване на смисъла на съобщението (Тилков/Tilkov 1981: 36). Емфатичното ударение може да бъде контрастно, емоционално или контрастно-емоционално. При контрастното ударение говорещият изтъква „оня смислов елемент на съобщението, който се явява вместо (или като отрицание на) друг изказан смислов момент в предишния контекст“ (Пенчев/Penchev 1980: 135). За разлика от фразовото ударение, което също така се отнася до най-важната по смисъл дума във фразата, но се определя от обективни фактори като семантичните отношения в лексикалния състав на фразата и синтактичният ѝ състав, логическото ударение се появява в резултат на субективната оценка на говорещия за смисловата важност на дадена дума (Тилков/Tilkov 1981: 37). Емфатичното и фразовото ударение може да съвпадат като позиция, но степента на изтъкнатост при емфатичното е по-голяма от тази при фразовото ударение. Фонетично тази изтъкнатост се реализира чрез увеличаване на интензитета (основно при емоционалното ударение) или чрез увеличаване на интервала между височинните⁸ равнища на ударената сричка и предходните равнища (Пенчев/Penchev 1980: 137).

И така, при посочените по-горе синтактични условия НМ от типа *който и да е* изразяват идиосемантичния признак -частична произволност на избора, стига да не са под логическо ударение. Ако носят логическо ударение, те изразяват аloseмантичния признак +частична произволност на избора, т.е. признака, специфичен за реда *кой да е*.

Писмена vs. устна реч. За нас е важно да подчертаем, че дистинкцията писмена – устна реч е от съществено значение, когато става въпрос за разликите в употребите на INT X и INT*то* X. Супрасегментните средства, които имат определяща роля за семантиката на *който и да е*, са ирелевантни за писмената продукция.⁹ Ние допускаме, че при нея серията INT*то и да е* винаги се използва за изразяване на абсолютна произволност, както твърди и Р. Ницолова. За да проверим това допускане, ексцерпиряхме и анализирахме от Българския национален корпус (БНК) всички общоотрицателни изречения с пълнозначни глаголи, в които се съдържат атрибутивно употребени квалификативни местоимения от двете серии. Нека припомним, че при тези условия двата реда са в контекст на противопоставяне. Квантитативният анализ показва следното. Първо, INT*то и да е* местоименията се срещат в пъти по-често: регистрирахме 343 индефинитива от този ред срещу 18 от типа INT *да е*. Второ, всичките 343 НМ от първата серия без изключение са немаркирани по признака ±частична произволност на избора. Абсолютната произволност при ексцерпираните примери се доказва чрез субституция на неопределителното с отрицателно местоимение:

(8) *Най-вероятно у Шейтанов не е имало **какъвто и да е** умисъл за опониране на надигацията се в Германия главен езически култ.* (БНК, Нина Димитрова)

= ... не е имало **никакъв** умисъл за опониране...

(9) *Двамата не се засякоха, а охранителят не видя **каквато и да е промяна** в обстановката, за да се разтревожи.* (БНК, Силвия Дончева).

= ... не видя **никаква** промяна...

(10) *Не се предвиждаха междинни варианти; да избираш не беше позволено, не се допускаше **каквото и да е** подражание на демократичните държави.* (БНК, Златко Ангелов)

= ... не се допускаше **никакво** подражание...

(11) *Няма да плащаме **каквито и да е пари** по тези искове.* (БНК, в. „Банкеръ“)

= Няма да плащаме **никакви** пари по тези искове.

От извлечените 18 примера за употреба на INT да е местоимения 16 са маркирани по признака ±частична произволност на признака (вж. 12 и 13), а два (14 и 15), единият от които в преводен текст, са немаркирани.

(12) *И един ден Крачанката се вдигна, та право в Семовите. Не избра **какъв да е ден**, а работен – Семовица да е сама!...* (БНК, Велчо Милев)

*Не избра **никакъв** ден, а работен – Семовица да е сама!...

(13) *Цял хамбар загарка ми изплюскаха вече! Няма ли на друго място хляб, че все у дома идваш! – От вашия искат! Не ядат **какъв да е!** Тънки хора, нали знаеш.* (БНК, Чудомир)

*От вашия искат! Не ядат **никакъв!**

(14) *Любов, срещу която и двамата не бяха почувствували **каква да е взаимност**, тъй като девойката, добре възпитана и интелигентна, не показваше явно предпочитание нито към единия, нито към другия [...]* (БНК, Петър Бобев).

= ... не бяха почувствували **никаква** взаимност...

(15) *Седмици след като майката на Алисън е била откарана в болница. Така че тя не би могла да предаде **каква да е** информация, била тя истинска, или лъжлива.* (БНК, Робърт Лъдълъм, прев. Людмила Колечкова)

=...не би могла да предаде **никаква** информация...

Въз основа на прегледания материал може да обобщим, че в писмени текстове атрибутивно употребените квалификативни местоимения от серията *който и да е* не се използват за контрастивна негация и означават абсолютна произволност на избора. Това е логично следствие от наличието на специализирано средство за изразяване на частична произволност – индифинитиви от реда *кой (и) да е*.

Анкетно проучване. Нулевата хипотеза H_0 се състои в допускането, че емфатичното ударение и различният мелодичен контур в началото на фразата не оказват влияние върху специфичното за квалификативните местоимения от реда *който и да е* значение абсолютна произволност на избора и не го променят. Според алтернативната хипотеза H_1 при наличие на емфатично ударение същите местоимения се възприемат като маркирани с признака частична произволност, т.е. те се изравняват по семантика с НМ от реда *кой (и) да е*.

За да тестваме перцепцията на значението според мелодичния контур на фразата, проведохме пилотно изследване под формата на анонимна анкета с непредставителен характер. Респондентите не бяха уведоменни за целите.

Анкетната карта, съставена с Google Forms, съдържа 9 произволно подредени изречения, конструирани по схемата „*He + V + квалификативно INT*то и да е НМ + N^c“, напр. *He пия какъвто и да е алкохол*, всяко с различен глагол и съществително (вж. таблица 1). Четири от изреченията (№ 1, 4, 6 и 9) са с емфатичен контур, а останалите пет (№ 2, 3, 5, 7, 8) – с неемфатичен контур. Те бяха записани от един говорител (жена на 41 г., родена и израстнала в гр. София, говореща стандартен български език), с външна звукова карта и микрофон Scarlett Studio 2i2 в тихо помещение и дигитализирани с честота 44 100 Hz.

Всяко изречение е придружено от един въпрос тип множествен избор (вж. фигура 1). След прослушване на файла респондентите могат да избират между интерпретация, при която се изразява абсолютна произволност на избора (отговор парафраза от типа „*He + V + никакъв + N^c*“) и интерпретация, при която се означава частична произволност (отговор импликация от типа „*V + ‘определен’ + N^c*“). Анкетиранията лица имат възможност и да не посочат интерпретация (отговор „*He мога да преценя*“).

Моля, кликнете върху линка, за да чуете аудиофайла, и отговорете на въпроса. Как разбирате изречението "Не пия какъвто и да е алкохол"?

[05](#)

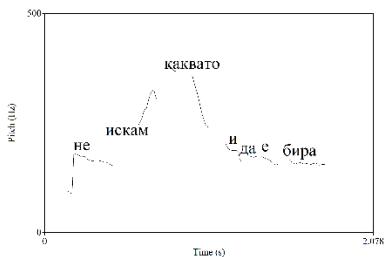
- Изобщо не пия алкохол.
- Пия само висококачествен алкохол.
- Не мога да преценя.

Фигура 1. Формулировка на задачите в анкетата

Контурите на деветте изречения от анкетата, анализирани и анотирани с помощта на програмата Praat (Voersma, Weenink 2016) са представени в таблица 1. Там, където е налице емфатично ударение, първият компонент на НМ (*какъвто/каквато/каквото/каквито*), който е негов носител, е отбелязан с получер шрифт.

Таблица 1. Интонационни контури на изреченията от анкетата

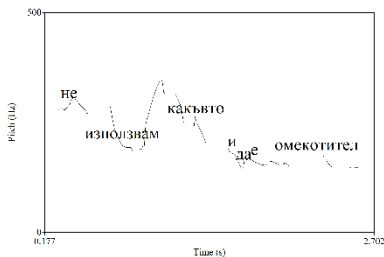
1. Не искам **каквато** и да е бира.

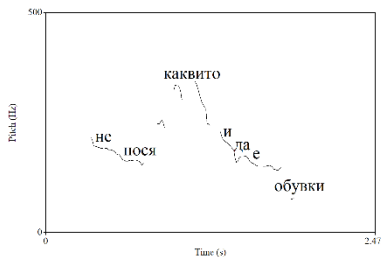
2. Не харесвам **каквото** и да е кино.

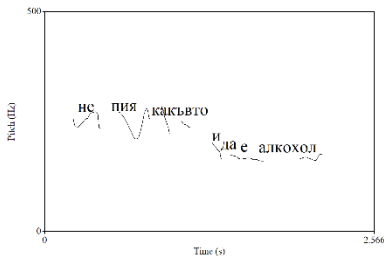
3. Не използвам **какъвто** и да е омекоител.

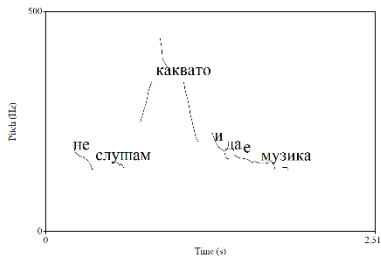
4. Не нося **каквито** и да е обувки.

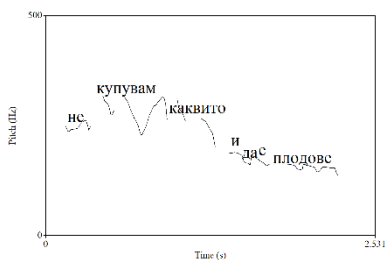
5. Не пия **какъвто** и да е алкохол.

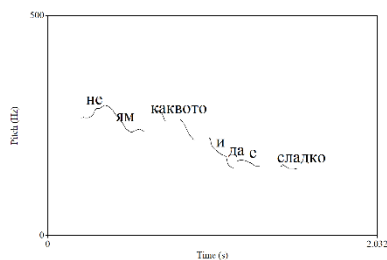
6. Не слушам **каквато** и да е музика.

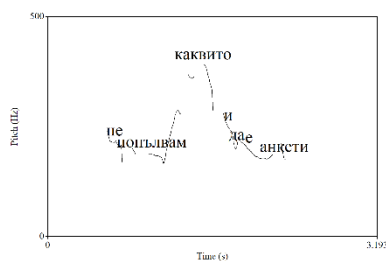
7. Не купувам каквито и да е плодове.

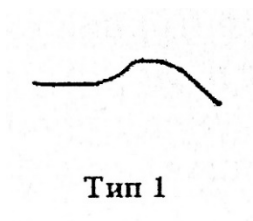
8. Не ям каквото и да е сладко.

9. Не попълвам каквито и да е анкети.

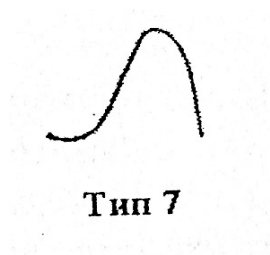

В изреченията без емфаза фразовото ударение също пада върху НМ, тъй като според правилата на българския интонационен синтаксис съгласуваното определение е автоматично по-силно изтъкнато от определяемото съществително, но мелодичният контур се различава от този в изреченията с емфаза по средно високото начално равнище и плавно низходящото движение на тона към края на изречението (контур тип 1 по класификацията на интонационните контури на Й. Пенчев, вж. фигура 2).

Фигура 2. Интонационен контур тип 1 от класификацията на Пенчев на основните типове интонационни контури за неемфатични изказвания (Бояджиев и др./Boydzhiev et al. 1998: 304)

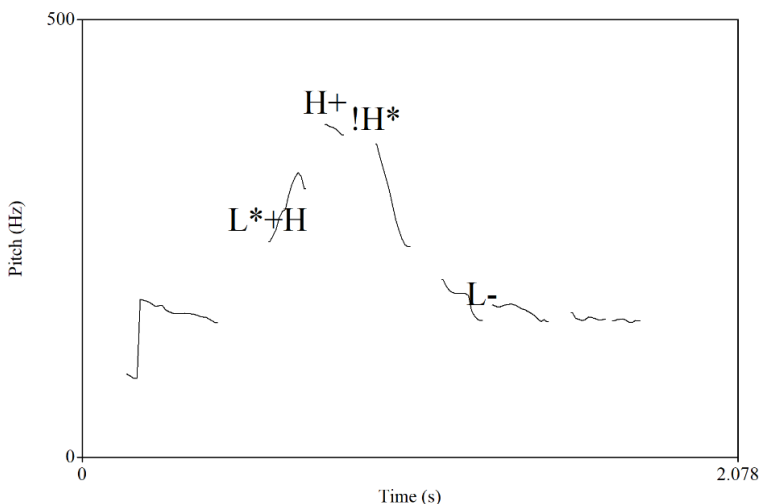
В изреченията с емфатичен контур началото на фразата е с ниско тонално равнище, което позволява стръмно издигане към емфатично ударената сричка и стръмно слизане надолу към края на изречението (тип 7 по класификацията на Й. Пенчев¹⁰, вж. фигура 3).

Фигура 3. Интонационен контур тип 7 от класификацията на Й. Пенчев на основните модално-емоционални контури

Транскрипцията на двата вида контури в авто-сегментно-метричния модел на интонацията на българския език¹¹, представен от С. Димитрова и Б. Андреева (Димитрова, Андреева/Dimitrova, Andreeva 2017; Andreeva, Dimitrova 2022), е както следва:

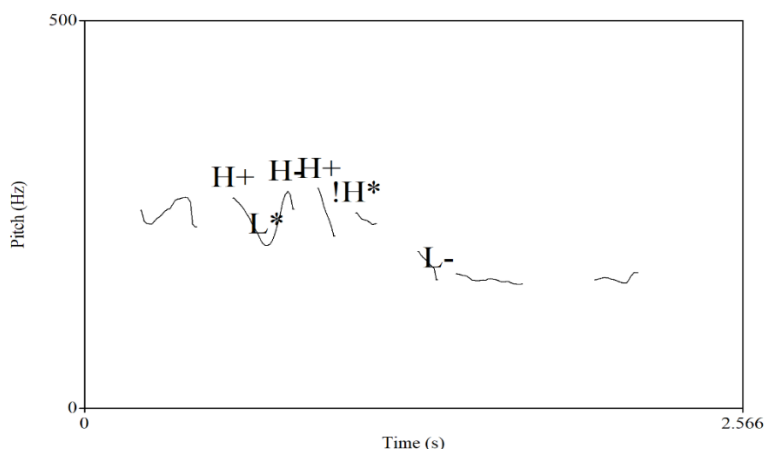
– **емфатичен:** $L^*+H\ H+!H^* L-\%$, където L^*+H маркира ниското начално равнище в ударената сричка на глагола, последвано от покачване към по-висок тонален таргет, $H+!H^*$ маркира последващото възходящо движение към емфатичното ударение (нуклеуса), а $L-\%$ маркира движението към ниския тонален таргет в края на изречението и границата на фразата (вж. фигура 4).

Фигура 4. Схема на емфатичния контур с интонационната транскрипция според автосегментно-метричния модел на изречението *Не искам каквато и да е бира*, анализирано и аотирано с програмата Praat

– **неемфатичен:** $H+L^* H- H+!H^* L-\%$, където $H+L^*$ отговаря на средно-високото тонално равнище, на което започва фразата, и последващото низходящо движение към ниския тонален таргет на ударената сричка на гла-

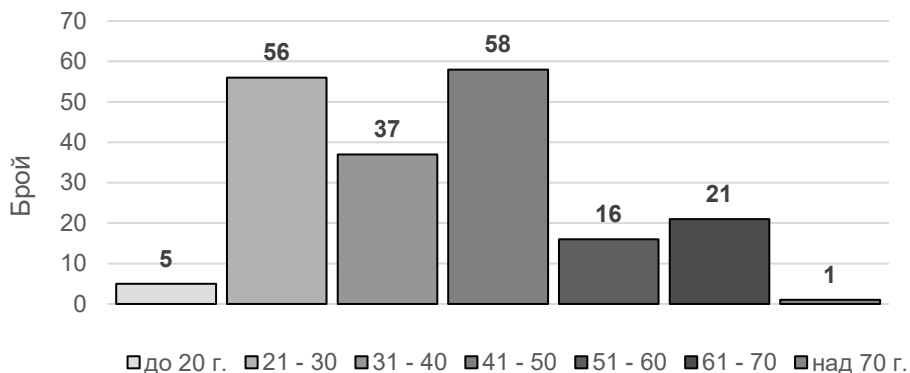
гола, последван от възходящо движение към нуклеуса (НМ) и финално низходящо движение (вж. фигура 5).

Фигура 5. Схема на неемфатичния контур с интонационната транскрипция според автосегментно-метричния модел на изречението *Не пия какъвто и да е алкохол*, анализирано и аотирано с програмата Praat

Както е видно от всичко казано и илюстрирано дотук, разликите в реализацията на емфатичния и неемфатичния контур на изказванията от типа „не + глагол + НМ + съществително“ са основно в областта на пренуклеарните тонални акценти, съответно $L^* + H$ за емфатичния и $H + L^*$ за неемфатичния, и интервала между равнищата на пренуклеарните и нуклеарния тонален акцент. Макар че фонологичният статус на пренуклеарните акценти в българския не е безспорно установен (за по-подробна дискусия за типовете тонални акценти в пренуклеарна позиция в българския вж. Димитрова, Андреева /Dimitrova, Andreeva 2017), има основания да се предполага, че те играят ключова роля за перцепцията на цялостния интонационен контур, а оттам и на вида изречение (съобщително, въпросително и т.н.¹²).

Резултати от анкетното проучване. В допитването взеха участие 194 души, 150 жени и 42 мъже (двама не са указали своя пол), от които 173 с висше образование и 19 със средно (двама не са указали степента на своето образование). Разпределението по възраст е обобщено на фигура 6. Най-голяма е групата на респондентите на възраст между 41 и 50 години (29.90%), следвана от тази между 21 и 30 (28.87%) и 31 и 40 (19.07%).

Фигура 6. Разпределение на анкетираните по възрастови групи

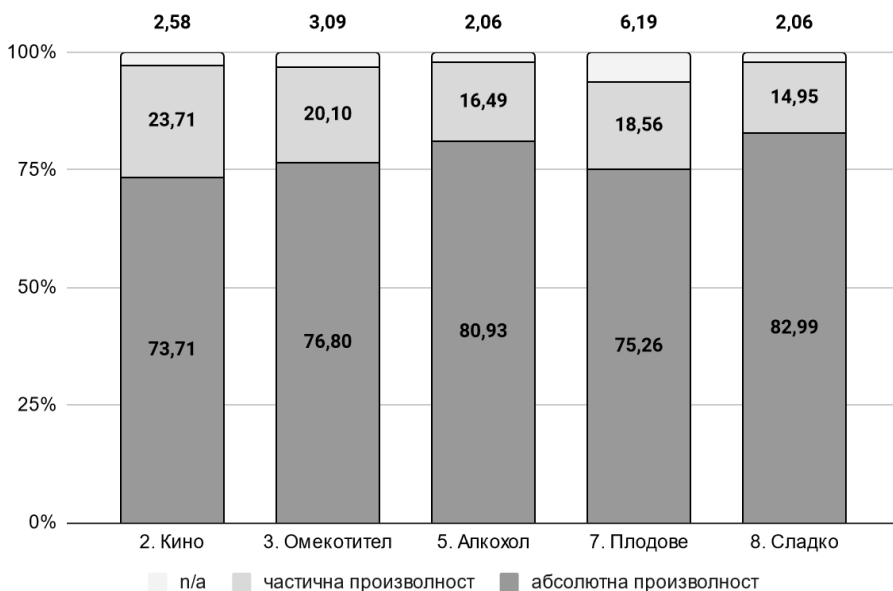
Като изключим случаите, в които не е даден отговор или е избрана опция „Не мога да преценя“ (64), отговорите са 1682. Разпределението им е обобщено в таблица 2.

Таблица 2. Разпределение на отговорите на респондентите

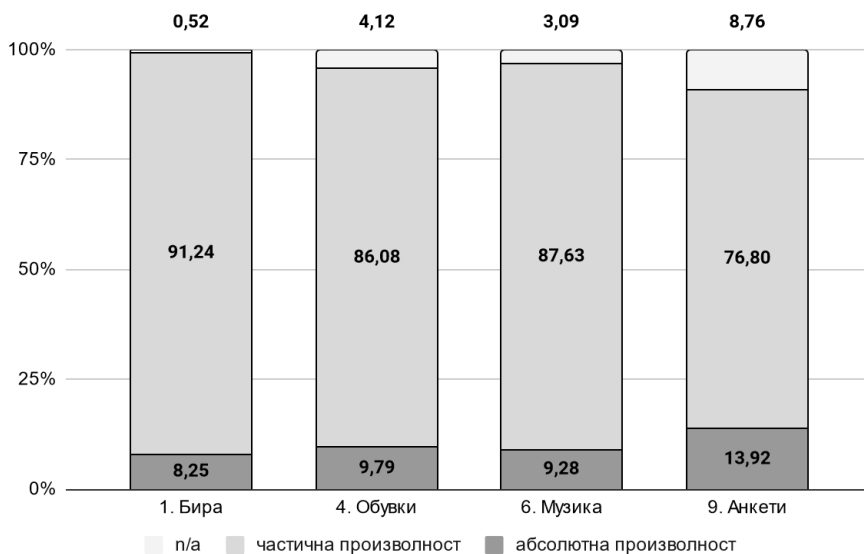
	Частична произволност на избора	Абсолютна произволност на избора	Общо
Емфатичен контур	663	80	743
Неемфатичен контур	183	756	939
Общо	846	836	1682

При петте изречения с неемфатичен контур от 939 отговора 756 потвърждават нашето очакване, че интерпретацията, която съответства на „*He + V +* квалификативно *INT*то *и да е* *HM + N*“, е свързана с -частична произволност на избора. Разпределението на отговорите по изречения е представено на фигура 7.

При четирите изречения с емфатичен контур от 743 отговора 663 потвърждават очакването, че интерпретацията която съответства на „*He + V +* неопределително местоимение *+ N*“, е свързана с +частична или абсолютна произволност на избора. Разпределението на отговорите по изречения е представено на фигура 8.

Фигура 7. Процентно разпределение на отговорите при изреченията с неемфатичен контур. Отбелязана е поредността на изречението и определяемото съществително

Фигура 8. Процентно разпределение на отговорите при изреченията с емфатичен контур. Отбелязана е поредността на изречението и определяемото съществително

Както се вижда, процентът на отговорите, които подкрепят алтернативната хипотеза, е в диапазона между 73 и 91%. В групата на въпросите, отнасящи се до значението на НМ в изреченията с емфатичен контур, най-висок процент избрали интерпретацията +частична или абсолютна произволност на избора има при първия въпрос: *Не искам каквато и да е бира* – 91.24%, а най-нисък – 76.80% – при последния въпрос: *Не попълвам каквато и да е анкети*. В другата група въпроси (с неемфатичен контур) най-много посочили интерпретация -частична произволност на избора има за осмото изречение: *Не ям каквато и да е сладко* – 82.99% – а най-малко при второто: *Не харесвам каквато и да е кино* – 73.71%.

Прилагането на двустранен точен тест на Фишер с GraphPad Prism показва, че наличието на емфатичен контур е статистически значимо ($p < 0.0001$ при $\alpha = 0.05$) и определя промяна в стойността на признака ±частична произволност на избора на квалификативното *който и да е* местоимение (със съотношение на шансовете 34.2 при доверителен интервал CI от 95% в рамките на 25.8 до 45.4). С други думи, нулевата хипотеза беше отхвърлена.

Заклучение. От гледна точка на компонентния анализ разликата в значенията на двойките редове INT X и INTто X, т.е. *кой (u) да е : който (u) да е, кой (u) да било : който (u) да било, кой ще да е : който ще да е*, се свежда до признака ±частична произволност на избора. В контекст на противопоставяне INT X местоименията са маркирани по този признак и се асоциират с произволен избор от подмножество елементи на даден клас със средна или ниска стойност, докато INTто X не са маркирани по този признак и не предполагат разделяне на елементите на класа според прагматичната им стойност. В литературата са описани два типа контекст, при които редовете *който и да е* и *кой (u) да е* са синонимни. В утвърдителни изречения настъпва неутрализация и *кой (u) да е* местоименията престават да означават +частична произволност на избора. В отрицателни изречения с контрастивна негация чрез емфатично ударение се сигнализира промяна в значението на *който и да е* местоименията, които започват да означават +частична произволност на избора.

Настоящото изследване беше фокусирано върху втория случай. Изследвани бяха употребите както в писмена, така и в устна форма на квалификативни местоимения от реда *който и да е* при синтактичен модел общоотрицателно изречение с пълнозначен глагол, в което индефинитивът има роля на съгласувано определение (най-често към пряко или непряко допълнение). Анализът на 343 изречения, ексцерпирани от Българския национален корпус, показва, че *-то и да е* местоименията за качества в посочения вид синтактични структури се използват без изключение за означаване на абсолютна произволност на избора. Това според нас потвърждава хипотезата, че в писмени текстове лексемите от този ред не изразяват частична произволност, тъй като, от една страна, емфатичното ударение е средство на устната,

а не на писмената реч, а от друга, съществува специализирано средство за изразяване на въпросното значение – местоименията от реда (*и да е*). Точният тест на Фишер, приложен върху резултатите от проведена със 194 души анкета, потвърди хипотезата, че произнесените с емфатично ударение квалификативни местоимения от серията *който и да е* се интерпретират като индикация за разделяне на означавания от съдържащата ги фраза клас на две подмножества с различни прагматични оценки. Описан беше точният мелодичен контур на изреченията, при които индефинитивите от типа *който и да е* означават частична произволност на избора (избор, ограничен до подмножеството на елементите от класа, които са с по-ниска оценка). Емфатичният контур, сигнализиращ частичната произволност на избора, се характеризира с ниско тонално начало, което дава възможност за стръмно покачване на основната честота на тона към първия компонент на НМ, носител на емфатичното ударение, последвано от стръмно низходящо движение. Разликата с неемфатичния контур е в началното равнище, т.е. във височината на пренуклеарните акценти, и в интервала между височинните равнища на началото и на нуклеуса. Може да се предполага, че височината и посоката на движение на пренуклеарните тонални акценти (таргети) играе ключова роля за перцепцията на вида изречение, а в конкретния случай – и на значението на изследваните неопределителни местоимения, но за изясняването на тази връзка по безспорен начин са необходими допълнителни данни. Както вече отбелязахме, високият процент избрали значението частична произволност на избора при наличие на емфатичен контур в изречението навежда на заключението, че емфатичното ударение в този контекст се свързва устойчиво с това значение.

Направените до момента изводи имат достатъчно ясен характер. За да бъде постигнато по-високо ниво на обобщение, полето на изследване трябва да бъде разширено с наблюдения и експерименти с други типове контекст и други местоимения от двойките *кой (и) да е : който (и) да е, кой (и) да било : който (и) да било, кой ще да е : който ще да е*. Остава отворен също въпросът използва ли се емфатично ударение в изказвания с местоимения от реда *кой (и) да е*, при условие че те са маркирани по признака ±частична произволност на избора.

Благодарности

Бихме искали да благодарим на проф. д-р Бистра Андреева (Саарландски университет, Германия) и доц. д-р Васил Василев (УМБАЛ „Царица Йоанна – ИСУЛ“, България) за ценните коментари и предложения, които ни дадоха при провеждането на изследването. Всички слабости на текста са, разбира се, наши.

БЕЛЕЖКИ

¹ В българската литература те се наричат *редове*. Ние ще използваме като синоним и *серии* (англ. *series*).

² Този структурен тип не представлява серия, тъй като за разлика от останалите, които разполагат с пълни или почти пълни набори от форми, различаващи се по категориално значение (напр. *някой, някакъв, няколко; еди-кой си, еди-какъв си, еди-колко си* и т.н.), в съвременната българска реч той е представен единствено от *цо-годе*. Лексемата попада в едно синонимно гнездо с наречия като *горе-долу, от-носително, сравнително* и под. и според нас може да бъде рекатегоризирана като неместоименно наречие.

³ Срещат се, макар и доста рядко, форми, при които след да се използват едновременно *е* и *било*, срв.: *След преврата никой от ръководителите не е искал да прави каквато и да е било промяна в положението на Държавния глава, уредено от основния закон* (Български национален корпус, Петър Тодоров).

⁴ Хетил Ро Хауге прилага друг подход, който частично може да бъде „преведен“ в терминологията на компонентния анализ до един признак с положителна стойност: и INT (*и*) да е, и INTто и да е сериите са маркирани по признака ±всеобщност (Ро Хауге/Ro Hauge 1981: 163). Разликата между двата реда не се свежда до признаци, а до логическите форми на съдържащите НМ изречения. Те се различават по областите на действие на операторите за негация, за възможност и универсалния квантор – който съответства на +всеобщност. Георги Гаргов и Виолета Косеска-Тошева също като Ро Хауге приемат, че НМ от типа *кой да е* и *който и да е* изразяват всеобщност (Косеска-Тошева, Гаргов/Koseska-Toszewa, Gargov 1990: 38, 51).

⁵ Екатерина Дограмаджиева използва термина „индиферентност“ (Дограмаджиева/Dogramadzhieva 1974: 419).

⁶ И двата термина отпращат към идеята за уникалността (англ. *uniqueness*) на означаваното от определените дескрипции, която разработват Готлоб Фреге и Бъртранд Ръсел (Фреге/Frege 1892/2000: 27; Russell 1905: 82). Уникалността се представя с квантора за единственост (т.нар. йота-оператор) или квантора за съществуване и единственост ∃! (вж. по-подробно напр. в Косеска-Тошева, Гаргов/Koseska-Toszewa, Gargov 1990: 14, 21).

⁷ Примери (5), (6) и (7) и тълкуванията им са от Осенова/Osenova 2002: 89.

⁸ Става въпрос за височината на основния тон.

⁹ Тук е мястото да споменем, че въпросът дали в устна реч НМ от типа *кой да е* винаги се придружават от емфатично ударение, или то е редундантно и факултативно, трябва също да бъде проучен.

¹⁰ Според Й. Пенчев контрастното и емоционалното емфатично ударение може и да се различават по своята функция, но се реализират с едни и същи фонетични средства (Бояджиев и др./Boyadzhiev et al. 1998: 312).

¹¹ Българската интонационна система оперира с две прозодични единици – малка и голяма интонационна фраза, пет тонални акцента, които обикновено са изтъкнатите срички, носители на словното ударение (L*, L*+N, L+N*, N*, N+!N*), два фразови акцента, които индикират границата на малката интонационна фраза (L- и N-) и три гранични тона (L%, N% и %N), които сигнализират границата на голямата интонационна фраза.

¹² С. Димитрова и Б. Андреева цитират изследване на гръцки интонолози, според което носители на езика са в състояние да разграничат слухово въпросителни от съобщителни изречения само по вида на пренуклеарните акценти дори и при отсъствие на нуклеарната част на изказването (Димитрова, Андреева/Dimitrova, Andreeva 2017: 156).

ЛИТЕРАТУРА

- Алексова 2023а: *Алексова, К.* За композитумите от типа *кой ще да е*. – В: *Доклади от Международната годишна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ (София, 2023 година)*. София, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, с. 24–30.
- Алексова 2023б: *Алексова, К.* Неопределителни местоимения ли са композитумите от типове *кой ще да е* и *който ще да е*. – В: *Да попитаме Владко Мурдаров! Текстове, посветени на 75-годишнината на езиковедата и преводача проф. д.ф.н. Владко Мурдаров*. София, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, с. 175–187.
- Алексова, Осенова 2022: *Алексова, К., П. Осенова.* За граматическия статус на композитумите от типа *който ще да е*. – В: *Доклади от Международната годишна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ (София, 2022 година)*. София, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, с. 92–101.
- Андрейчин, Попов, Иванов 1953: *Андрейчин, Л., К. Попов, М. Иванов.* Съвременен български език. Учебник за I курс на учителските институти. София, Народна просвета.
- Бояджиев и др. 1998: *Бояджиев, Т., Е. Георгиева, Й. Пенчев, В. Станков, Д. Тилков.* Граматика на съвременния български език. Т. I. Фонетика. София, Абагар.
- Димитрова, Андреева 2017: *Димитрова, С., Б. Андреева.* Пренуклеарни тонални акценти в изречения със SVO словоред в българския език. – В: М. Данова, С. Димитрова, М. Ковачева (ред.). *Нови направления в синхронната и диахронната фонетика и фонология*. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, с. 152–166.
- Дограмаджиева 1974: *Дограмаджиева, Е.* Синтактична характеристика на съчетанията от типа „който и да“ в съвременния български книжовен език. – В: *В памет на професор Стойко Стойков (1912–1969). Езиковедски изследвания*. София, БАН, с. 417–423.
- Зидарова 2018: *Зидарова, В.* Семантичен и прагматичен аспект на именната детерминация в българския език. – *Езиков свят/Orbis linguarum*, 16(1), с. 7–15.
- Косеска-Тошева, Гаргов 1990: *Косеска-Тошева, В., Г. Гаргов.* Българско-полска съпоставителна граматика. Т. 2. Семантичната категория определеност/неопределеност. София, БАН.
- Ницолова 1978: *Ницолова, Р.* За значението на българските неопределителни местоимения. – В: *Помагало по българска морфология. Имена*. София, Наука и изкуство, с. 435–444.
- Ницолова 1986: *Ницолова, Р.* Българските местоимения. София, Наука и изкуство.
- Ницолова 2008: *Ницолова, Р.* Българска граматика. Морфология. София, УИ „Св. Климент Охридски“.
- Осенова 2002: *Осенова, П.* Семантика и прагматика на българските неопределителни местоимения. София, СемаРШ.
- Пенчев 1980: *Пенчев, Й.* Основни интонационни контури в българското изречение. София, Издателство на БАН.
- Ро Хауге 1981: *Ро Хауге, Х.* Опит за семантичен анализ на неопределителните местоимения *кой да е* и *който и да е*. – В: *Българистични изследвания. Първи българо-скандинавски симпозиум, 24–30 септември 1979 г.* София, Софийски университет „Св. Климент Охридски“, с. 161–169.

- Тилков 1981: *Тилков, Д.* Интонацията в българския език. София, Народна просвета.
- Фреге 1892/2000: *Frege, G.* Über Sinn und Bedeutung. – *Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik*, 1892, 100, s. 25–50. Превод: *Фреге, Г.* Върху смисъла и значението (прев. Т. Полименов). – *Khora*, 2000, 1, с. 6–39.
- Andreeva, Dimitrova 2022: *Andreeva, B., S. Dimitrova.* Bulgarian Tone and Break Indices (Bg_ToBI): A System for Intonational Annotation. – *Филология/Philology*, 41, pp. 25–45.
- Boersma, Weenink 2023: *Boersma, P., D. Weenink.* Praat: doing phonetics by computer [Computer program]. Version 6.3.14 [retrieved 4 August 2023 from <http://www.praat.org/>].
- Dahl 2006: *Dahl, Ö.* Indefinite Pronouns. – In: A. Barber (ed.). *Encyclopedia of Language and Linguistics*. Elsevier, pp. 588–590.
- Křížková 1971: *Křížková, H.* Systém neurčitých zájmen v současných slovanských jazycích. – *Slavia*, 40, s. 342–370.
- Russell 1905: *Russell, B.* On denoting. – *Mind*, 14(56), pp. 479–493.

REFERENCES

- Aleksova 2023a: *Aleksova, K.* Za kompozitumite ot tipa *koy shte da e*. – In: *Dokladi ot Mezhdunarodnata godishna konferentsiya na Institutata za balgarski ezik “Prof. Lyubomir Andreychin” (Sofia, 2023 godina)*. Sofia, Izdatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov”, s. 24–30.
- Aleksova 2023b: *Aleksova, K.* Neopredelitelni mestoimeniya li sa kompozitumite ot tipovete *koy shte da e* i *koyto shte da e*. – In: *Da popitame Vladko Murdarov! Tekstove, posveteni na 75-godishninata na ezikoveda i prevodacha prof. d.f.n. Vladko Murdarov*. Sofia, Izdatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov”, s. 175–187.
- Aleksova, Osenova 2022: *Aleksova, K., P. Osenova.* Za gramaticheskiiya status na kompozitumite ot tipa *koyto shte da e*. – In: *Dokladi ot Mezhdunarodnata godishna konferentsiya na Institutata za balgarski ezik “Prof. Lyubomir Andreychin” (Sofia, 2022 godina)*. Sofia, Izdatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov”, s. 92–101.
- Andreeva, Dimitrova 2022: *Andreeva, B., S. Dimitrova.* Bulgarian Tone and Break Indices (Bg_ToBI): A System for Intonational Annotation. – *Филология/Philology*, 41, pp. 25–45.
- Andreychin, Popov, Ivanov 1953: *Andreychin, L., K. Popov, M. Ivanov.* Savremenен български език. Uchebnik za I kurs na uchitelските институти. Sofia, Narodna prosveta.
- Boersma, Weenink 2023: *Boersma, P., D. Weenink.* Praat: doing phonetics by computer [Computer program]. Version 6.3.14 [retrieved 4 August 2023 from <http://www.praat.org/>].
- Boyadzhiev et al. 1998: *Boyadzhiev, T., E. Georgieva, Y. Penchev, V. Stankov, D. Tilkov.* Gramatika na savremenniya balgarski ezik. T. I. Fonetika. Sofia, Abagar.
- Dahl 2006: *Dahl, Ö.* Indefinite Pronouns. – In: A. Barber (ed.). *Encyclopedia of Language and Linguistics*. Elsevier, pp. 588–590.
- Dimitrova, Andreeva 2017: *Dimitrova, S., B. Andreeva.* Prenuklearni tonalni aktsenti v izrecheniya sas SVO slovored v balgarskiya ezik. – In: M. Danova, S. Dimitrova, M. Kovacheva (eds.). *Novi napravleniya v sinhronnata i diahronnata fonetika i fonologiya*. Sofia, Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”, s. 152–166.

- Dogramadzhieva 1974: *Dogramadzhieva, E.* Sintaktichna karakteristikata na sachetaniyata ot tipa „koyto i da“ v savremenniya balgarski knizhoven ezik. – In: *V pamet na profesor Stoyko Stoykov (1912–1969). Ezikovedski izsledvaniya.* Sofia, BAN, s. 417–423.
- Frege 1892/2000: *Frege, G.* Über Sinn und Bedeutung. – *Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik*, 1892, 100, S. 25–50. Prevod: *Frege, G.* Varhu smisala i znachenieto (prev. T. Polimenov). – *Khora*, 2000, 1, s. 6–39.
- Koseska-Toszewa, Gargov 1990: *Koseska-Toszewa, V., G. Gargov.* Balgarsko-polska sa-povstavitelna gramatika. T. 2. Semantichnata kategoriya opredelenost/neopredelenost. Sofia, BAN.
- Křižková 1971: *Křižková, H.* Systém neurčitých zájmen v současných slovanských jazycích. – *Slavia*, 40, s. 342–370.
- Nitsolova 1978: *Nitsolova, R.* Za znachenieto na balgarskite neopredelitelni mestoimeniya. – In: *Pomagalo po balgarska morfologia. Imena.* Sofia, Nauka i izkustvo, s. 435–444.
- Nitsolova 1986: *Nitsolova, R.* Balgarskite mestoimeniya. Sofia, Nauka i izkustvo.
- Nitsolova 2008: *Nitsolova, R.* Balgarska gramatika. Morfologiya. Sofia, UI “Sv. Kliment Ohridski”.
- Osenova 2002: *Osenova, P.* Semantika i pragmatika na balgarskite neopredelitelni mestoimeniya. Sofia, SemaRSh.
- Penchev 1980: *Penchev, Y.* Osnovni intonatsionni konturi v balgarskoto izrechenie. Sofia, Izdatelstvo na BAN.
- Ro Hauge 1981: *Ro Hauge, H.* Opit za semantichen analiz na neopredelitelnite mestoimeniya *koy da e i koyto i da e.* – In: *Balgaristichni izsledvaniya. Parvi balgarskandinavski simpozium, 24 – 30 septemvri 1979 g.* Sofia, Sofiyski universitet “Sv. Kliment Ohridski”, s. 161–169.
- Russell 1905: *Russell, B.* On denoting. – *Mind*, 14(56), pp. 479–493.
- Tilkov 1981: *Tilkov, D.* Intonatsiyata v balgarskiya ezik. Sofia, Narodna prosveta.
- Zidarova 2018: *Zidarova, V.* Semantichen i pragmatichen aspekt na imennata determinatsiya v balgarskiya ezik. – *Ezikov svyat/Orbis linguarum*, 16(1), s. 7–15.

✉ Гл. ас. д-р Ласка Ласкова

Катедра по български език, Факултет по славянски филологии
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
бул. „Цар Освободител“ 15, 1504 София, България

✉ Гл. ас. д-р Деница Димитрова

Катедра по германистика и скандинавистика, Факултет по класически и филологии
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
бул. „Цар Освободител“ 15, 1504 София, България

✉ Assist. Prof. Laska Laskova, PhD

Department of Bulgarian Language, Faculty of Slavic Studies
Sofia University St. Kliment Ohridski, 15 Tsar Osvoboditel, Sofia 1504, Bulgaria

✉ Assist. Prof. Denitsa Dimitrova, PhD

Department of German and Scandinavian Studies, Faculty of Classical and Modern Languages
Sofia University St. Kliment Ohridski, 15 Tsar Osvoboditel, Sofia 1504, Bulgaria